

O‘QUVCHILAR YOZMA NUTQIDAGI LEKSIK XATOLAR

Otabek Abdunazarov

*Bojxona instituti O‘zbek va xorijiy
tillar kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarning yozma nutqidagi leksik xatolar va ularni tuzatish usullari tahlil qilinadi. O‘quvchilarni leksik xatolarni aniqlash va tuzatish uchun zarur bo‘lgan metodik yondashuvlarni, sinonimlarning noto‘g‘ri ishlatilishi, kalka xatolari, vazifaviy leksik xatolar va grammatik xatolar bilan birga keladigan leksik xatolarni tushuntiradi. Shuningdek, maqolada o‘quvchilarda leksik xatolarni tuzatish uchun qanday metodlar mavjudligi va tilni rivojlantirish uchun bu jarayonning ahamiyati yoritiladi.

Аннотация: В данной статье анализируются лексические ошибки в письменной речи учащихся и способы их устранения. Рассматриваются методические подходы, необходимые для выявления и исправления лексических ошибок, такие как неправильное употребление синонимов, ошибки калькирования, функциональные лексические ошибки, а также лексические ошибки, сопутствующие грамматическим. Кроме того, в статье освещаются методы исправления лексических ошибок, встречающихся у учащихся, и значение этого процесса для развития языка.

Abstract: This article analyzes lexical errors in students' written speech and ways to eliminate them. The methodological approaches needed to identify and correct lexical errors, such as misuse of synonyms, calque errors, functional lexical errors, and lexical errors accompanying grammatical errors, are discussed. In addition, the article highlights methods of correcting lexical errors encountered by learners and the importance of this process for language development.

Kalit so‘zlar: leksik xatolar, sinonimlar, kalka xatolari, vazifaviy leksik xatolar, yozma nutq, o‘quvchilar, tilni o‘rganish metodikasi, tahlil qilish, tarjima xatolari

Ключевые слова: лексические ошибки, синонимы, ошибки калькирования, функциональные лексические ошибки, письменная речь, учащиеся, методика изучения языка, анализ, ошибки перевода

Keywords: lexical errors, synonyms, calcification errors, functional lexical errors, written speech, students, language learning methodology, analysis, translation errors

O‘quvchilarning yozma nutqidagi leksik xatolar tilni qanday o‘zlashtirishini va so‘z boyligini qanday rivojlantirayotganini ko‘rsatadi. “Grammatik, orfografik materiallarni izchil o‘rgatishga, o‘quvchilarning har tomonlama savodli bo‘lib, madaniy nutqni egallashlariga katta ahamiyat berila boshlandi. O‘quvchilar va o‘qituvchining o‘quv mehnatni tashqil etishning asosiy shakli bo‘lgan dars metodikasi muvaffaqiyatli ishlana boshlandi.” [1:8] Leksik xatolar — bu so‘zlarning noto‘g‘ri ishlatilishi, ya’ni ularning mazmunini va kontekstini noto‘g‘ri anglash yoki noaniq va o‘zgartirilgan shaklda ishlatishdir. Leksik xatolar o‘quvchilarni noaniqlik, tushunmovchilik va maqsadsizlikka olib

kelishi mumkin, bu esa o‘z navbatida kommunikatsiya jarayoniga salbiy ta’sir qiladi. Shuning uchun, o‘quvchilarda leksik xatolarni aniqlash va ularni tuzatish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada o‘quvchilarning yozma nutqidagi leksik xatolar turlari, ularning misollari va bunday xatolarni qanday tuzatish mumkinligi haqida so‘z yuritamiz.

Bizningcha leksik xatolarni tahlil qilish quyidagi yo‘nalish bo‘yicha amalga oshirish mumkin:

1. Sinonimlarning noto‘g‘ri ishlatilishi

Sinonimlar – ma’nosi o‘xshash bo‘lgan, lekin kontekstga qarab turlicha ishlatiladigan so‘zlardir. O‘quvchilar ko‘pincha sinonimlarni noto‘g‘ri ishlatadilar, bu esa ma’noni noto‘g‘ri anglashga olib keladi. Ba’zan bir so‘zning ifodalashdagi aniqroq va to‘g‘ri shakli ishlatilmaydi.

Xato: “U juda yaxshi va mukammal inson.”

To‘g‘ri: “U juda yaxshi va mahoratli inson.”

Bu yerda “yaxshi” va “mahoratli” sinonimlar bo‘lsa-da, “mahoratli” so‘zi bu kontekstda muayyan ijtimoiy yoki kasbiy sifatni anglatadi, bu esa to‘g‘riroq va aniqroq bo‘ladi.

2. So‘zning ma’nosini noto‘g‘ri anglash

So‘zlarning noto‘g‘ri tushunilishi o‘quvchining xatolikka yo‘l qo‘yishiga olib keladi. O‘quvchi so‘zning ma’nosini o‘zaro yaqinligi tufayli noto‘g‘ri tushunib, uni boshqa kontekstda ishlatishi mumkin.

Xato: “Men bu mavzuni ancha yaxshi bilaman.”

To‘g‘ri: “Men bu mavzuni juda yaxshi bilaman.”

Bu yerda “ancha” so‘zi miqdor yoki darajani ifodalovchi so‘z bo‘lib, bu kontekstda “juda” so‘zi bilan almashtirilgan bo‘lsa, xato bo‘lmaydi.

Amir Temurga nisbat beriladigan mashhur jumla bor: “Bizkim, maliki Turon, amiri Turkistonmiz! Bizkim, millatlarning eng qadimi va ulug‘i – turkning bosh bo‘g‘inimiz!”. Shu iqtibosdagi malik so‘zini juda ko‘pchilik mulk shaklida xato qo‘llaydi. Nega malik to‘g‘ri-yu, mulk xato?

Malik so‘zi podshoh, hukmdor ma’nosiga ega. Mulk so‘zi esa mol-dunyo, boylik, egalikdagi narsa ma’nolarini anglatadi.

Maliki Turon – Turonning hukmdori.

Mulki Turon – Turonning mulki.

Amir Temur Turonning mulki emas, unga tegishli narsa ham emas. Mulki Turon iborasini Turon mamlakati deb tushunish ham mumkin. Lekin bunda ham mazmun xato chiqadi. Iqtibosni to‘g‘ri shaklda ishlatadiganlar ham oz emas. O‘zbekiston xalq shoiri Xurshid Davron bir suhbatida iboraning to‘g‘ri shakli maliki Turon ekanini ta’kidlaydi. Iqtibosdagi bizkim so‘zini biz kim shaklida yozish ham uchrab turadi. Menimcha, bizkim shaklida yozgan afzal. Shunda jumladagi ulug‘vorlik, tantanavorlik kuchliroq ifodalanadi.

3. Kalka xatolar

Fransuzcha *calque* – nusxa, taqlid so‘zidan olingan bu atama tilshunoslikda boshqa tildan so‘zma-so‘z tarjima qilish orqali yasalgan so‘z yoki iborani anglatadi. [5:2]

Kalka xatolari — bu bir tildan boshqasiga tarjima qilishda sodir bo‘ladigan xatolar bo‘lib, ular asosan tilning tuzilishidagi yoki madaniy farqlardagi xatoliklardan kelib chiqadi. Tarjima ona tilidagi so‘zlar vositasida qilinadi, lekin chet tilidagi tartib-taomil saqlanadi. Masalan, dunyoqarash so‘zi ruscha мировоззрение so‘zining, ishchi kuchi esa рабочая сила iborasining kalkasidir. Kalka xatolari bir tildagi iboralarni yoki tuzilishlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshqa tilda tarjima qilishda yuzaga keladi. Bunday xatolar tarjima jarayonida oddiy ko‘rinishda juda tabiiy bo‘lib, lekin ular asl tilda ma’no o‘zgartirish yoki xato tushunishga olib kelishi mumkin.

Kalka xatolari asosan ikki turga bo‘lishimiz mumkin:

1. Leksik kalkalar — Bu boshqa tildan olingan so‘z yoki iborani to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish, lekin natijada to‘g‘ri yoki aniq tushunilmaydigan so‘z yoki ibora hosil bo‘ladi. Masalan, rus tilidagi “вызвать такси” (taxi chaqirish) iborasi o‘zbek tilida “taxi chaqirish” tarzida ishlatilsa ham, aslida o‘zbek tilida bu “taksi chaqirmoq” yoki “taksi olish” tarzida ifodalansa ma’qul.

2. Sintaktik kalkalar — Bunda boshqa tildagi tuzilma yoki gap tuzilishining to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimasi ishlatiladi. Masalan, ingliz tilida “I am hungry” (Men ochman) iborasi o‘zbek tilida “Men ochman” deb tarjima qilinadi, bu to‘g‘ri, lekin ba’zan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish tilning tabiiy oqishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. To‘g‘ri tarjima “Men ochib qoldim” yoki “Ochlikdan qiynalayapman” bo‘lishi mumkin.

Kalka xatolari ko‘pincha tilni o‘rganish jarayonida yoki tarjimonlar orasida uchraydi. Ularni aniqlash va oldini olish uchun til va madaniyatni yaxshi o‘rganish, tabiiy va to‘g‘ri ifodalarni ishlatishga intilish kerak.

O‘quvchilar ba’zan boshqa tildagi so‘zlarni to‘g‘ri tarjima qilmagan holda ishlatadilar. Bu so‘zlar o‘zbek tilining grammatikasi yoki leksikasi bilan mos kelmasligi mumkin. Xato: “Bu ishni tezroq amalga oshirishimiz kerak.”

To‘g‘ri: “Bu ishni tezroq bajarishimiz kerak.”

Bu yerda “amalga oshirish” iborasi “bajarish” bilan almashtirilsa, o‘quvchi to‘g‘ri ifoda qilgan bo‘ladi. “Amalga oshirish” — bu ma’lum bir jarayonni boshlash yoki bajarish, lekin bu o‘quvchi foydalanayotgan kontekstda noaniqlikka olib keladi.

4. Vazifaviy leksik xatolar

Vazifaviy leksik xatolar, ya’ni so‘zlarni maqsadga muvofiq ishlatmaslik, ba’zan o‘quvchilar so‘zning aniq vazifasini yoki rolini bilmaydi. Shunday qilib, so‘zlar o‘rtasida ma’no farqi paydo bo‘lishi mumkin.

Misol: Xato: “Ularning jamoasi haqiqatan ham qiziqarli.”

To‘g‘ri: “Ularning jamoasi haqiqatan ham mahoratli.”

Bu yerda “qiziqarli” so‘zi faqat diqqatni jalb qilishni anglatadi, lekin “mahoratli” so‘zi jamoaning professional yutuqlarini aniqroq ifodalaydi.

5. Grammatik xatolar bilan birga keladigan leksik xatolar

Ba’zida grammatik xatolar va leksik xatolar birgalikda yuzaga keladi. Bu xatolar so‘zning shaklini yoki o‘zgarishini noto‘g‘ri qo‘llashdan kelib chiqadi. Imlo qoidalariga ko‘ra, kishi ismlari bosh harf bilan yoziladi. Ularni kichik harfda yozish bo‘yicha tartib imlo

qoidalarida belgilanmagan. Biroq ism atoqli otlik xususiyatini yo‘qotib, turdosh otga aylansa, o‘z-o‘zidan kichik harfda yoziladi. Chunki turdosh ot jumla ichida kichik harfda yozilishi kerak:

Suv keltiraman deb yeng shimargan farhodlar bormi?

Surxondaryo – alpomishlar yurti.

Yuqoridagi ikki jumlada ajratib ko‘rsatilgan so‘zlar ismlik xususiyatini yo‘qotgan. Farhodlar jo‘mardlar, himmatlilar ma‘nosini, alpomishlar esa polvonlar, kurashchilar ma‘nosini ifodalayapti. Ularni sinonimlariga – turdosh otlarga bemalol almashtirish mumkin. Ammo ko‘plik qo‘shimchasi qo‘shilgan har qanday atoqli ot turdosh otga aylanib qolavermaydi:

Bugun Azizlarnikiga boramiz.

Bu haqda Cho‘lpon-u Qodiriylar ham yozgan.

Bu jumlalarda atoqli ot o‘z xususiyatini yo‘qotmagan, kishining ismi ekani namoyon bo‘lib turibdi. Azizlarniki – Farhod va uning oilasi xonadoni, Cho‘lpon-u Qodiriylar – Cho‘lpon va Qodiriy; Cho‘lpon va Qodiriy kabilar.

Xato: “Men unga har kuni yordam bera bilaman.”

To‘g‘ri: “Men unga har kuni yordam bera olishim mumkin.”

Bu yerda “bera bilaman” ifodasi grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lmasligi sababli, “bera olishim mumkin” deb to‘g‘rilangan.

Leksik xatolarni tuzatish usullari

O‘quvchilarda leksik xatolarni tuzatish uchun bir qancha metodlar mavjud. Birinchidan, o‘quvchilarni turli xil so‘zlar va iboralarning ma‘nosini o‘rganishga rag‘batlantirish kerak. Sinonimlar, antonimlar, idiomatik iboralar va boshqa til qoidolari haqida ma‘lumot berish kerak. Ikkinchidan, o‘quvchilarga kontekstga mos keladigan so‘zlarni tanlashni o‘rgatish lozim. Ular so‘zlarning ma‘nosini faqat lug‘atga asoslanib o‘rganmasdan, balki so‘zning ishlatiladigan vazifasiga qarab ham tushunishlari zarur. Nihoyat, o‘quvchilarni yozma nutqning aniq va to‘g‘ri bo‘lishi uchun muntazam ravishda yozish va o‘z nutqlarini tahlil qilishga undash zarur.

Kalka ko‘pincha salbiy xususiyat kasb etsa-da, ijobiy jihatlari ham bor. U ijodiy jarayonda paydo bo‘ladigan til hodisasi, tilni boyitish omillaridan biri. Albatta, tarjimon mahorat bilan o‘gira olsa. Tilda mavjud bo‘lgan tayyor so‘z, birikma va iboralar o‘rniga chet tilidan so‘zma-so‘z tarjima qilib, o‘xshamagan “ijodiy” yangiliklar yaratish esa tarjimonning no‘noqligi belgisi. Bunday sun‘iy ibora va jumlar avj olsa, ommalashsa, til sofli va rivojiga jiddiy zarba beradi.

“Kalka ko‘pincha salbiy xususiyat kasb etsa-da, ijobiy jihatlari ham bor. U ijodiy jarayonda paydo bo‘ladigan til hodisasi, tilni boyitish omillaridan biri. Albatta, tarjimon mahorat bilan o‘gira olsa. Tilda mavjud bo‘lgan tayyor so‘z, birikma va iboralar o‘rniga chet tilidan so‘zma-so‘z tarjima qilib, o‘xshamagan “ijodiy” yangiliklar yaratish esa tarjimonning no‘noqligi belgisi. Bunday sun‘iy ibora va jumlar avj olsa, ommalashsa, til sofli va rivojiga jiddiy zarba beradi.” [5:2]

Xulosa

O‘quvchilarning yozma nutqidagi leksik xatolar nafaqat tilni o‘zlashtirish jarayonida, balki umumiy bilim darajasini oshirishda ham muhim o‘rin tutadi. Leksik xatolarni tahlil qilish va ularni to‘g‘rilash orqali o‘quvchilarni o‘z ifodalarini yanada aniqroq va samarali qilishga o‘rgatish mumkin. Shu bilan birga, o‘quvchilarni so‘z boyligini rivojlantirishga va to‘g‘ri leksik tanlovlar qilishga o‘rgatish nafaqat tilshunoslik, balki umumiy kommunikativ ko‘nikmalarni ham yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. X.Xaitov. “Ona tili o‘qitish metodikasi”. Buxoro – 2022. 8-bet
2. Ashrapova T., Odilova M. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Toshkent, 1984.
3. 4. Yo‘ldoshev J. G‘, Usmonov S. A Pedagogik texnologiya asoslari. -T.: „O‘qituvchi“, 2004.
4. 5. Qosimova K. Va b. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
5. <https://oriftoilib.uz/>